

פרשת בהעלותך: מתי העוסק במצווה פטור מהמצווה

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שהקב"ה הורה לבני ישראל לעשות את הפסח, ופנו אליו אנשים שלא יכלו להקריבו כיוון שנטמאו. מי נטמא וכיצד? בגמרא במסכת סוכה (כה ע"א) מובאות שלוש אפשרויות. הראשונה, האנשים שנשאו את ארון יוסף. השניה, מישאל ואלצפן שהוציאו את נדב ואביהוא בני אהרן לאחר שמתו. השלישית, אנשים שקברו מת מצווה. ובלשון הגמרא:

"מי היו? נושאי ארונו של יוסף היו דברי רבי ישמעאל, רבי עקיבא אומר מישאל ואלצפן היו שנטמאו בנדב ואביהוא, רבי יצחק אומר אם נושאי ארונו של יוסף היו יכולים להיטהר ואם מישאל ואלצפן היו יכולים להיטהר, ולמי היו טמאים, למת מצווה, שנאמר ולא יכלו לעשות הפסח."

מפסוקים אלו שבפרשתנו לומדת הגמרא במסכת סוכה (כה ע"א), שכאשר עומדת לפני אדם מצווה - עליו לקיימה גם אם בעקבות כך לא יוכל לקיים מצווה אחרת. לא זו בלבד, גם כאשר המצווה אותה יחמיץ היא מצווה שיש בהפרתה כרת (וכפי הנידון שלנו, שלא יכלו לעשות הפסח) או שכבר הגיע זמנה, עדיין אם הזדמנה לו מצווה קודמת - עליו לקיימה.

בעקבות פסוקים אלו נעסוק השבוע בסוגיית העוסק במצווה פטור מהמצווה. נראה את מחלוקת הפוסקים מתי נחשב אדם כעוסק במצווה שפטור מהמצווה, מה הדין כאשר יש ביכולתו לקיים את שתי המצוות, ומדוע מצוות תלמוד תורה לא דוחה שאר מצוות.

אופן הפטור

מתי עוסק במצווה פטור ממצווה אחרת? הגמרא במסכת סוכה (כו ע"א) כותבת, שבמקרה בו אדם הולך בשליחות מצווה, לדוגמא לבקר את רבו, הוא פטור מלישון בסוכה כיוון שעסוק בהליכה לרבו. בנוסף מביאה סיפור על רב חסדא ורבה בר רב הונא, שכאשר הלכו לבקר את רבם ישנו על גדות הנהר, ולא הלכו לעיר לישון בסוכה כיוון שעסוק במצווה זו. נחלקו הראשונים בביאור הדברים:

א. התוספות (סוכה כה ע"א ד"ה שלוחי) **והרא"ש** (ב, ו) כתבו, שדין עוסק במצווה פטור מהמצווה, קיים רק במקרה שבו קיום מצווה נוספת תפריע לקיום המצווה הראשונה. אבל במקרה בו אדם יכול לקיים שתי מצוות ביחד, אין סיבה שמצווה אחת תדחה את השנייה. ראייה לדבריהם הביאו מסברא, שלא הגיוני שהלובש ציצית יפטור משאר כל המצוות כל חייו בגלל שהוא מקיים מצווה.

אם כן, מדוע נמנעו האמוראים מלישון בסוכה בעיר ולקיים את שתי המצוות? והרי לכאורה היו יכולים גם לישון בסוכה בלילה, וגם ביום להמשיך בדרך לרבעם. ויישבו, שאם היו הולכים לישון בעיר היו מתעכבים בהליכה לרבעם, ובמקרה מעין זה כאמור אכן העוסק במצווה פטור מהמצווה. ובלשונם:

"שלוחי מצווה: הולכי בדבר מצווה, כגון ללמוד תורה או להקביל פני רבו פטורין מן הסוכה ואפילו בשעת חנייתן, כך פירש בקונטרס. ותימה, אם יכולין לקיים שניהם אמאי פטורין? דאטו אדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו מי מפטור משאר מצוות?! וצריך לומר דהכא איירי בכי האי גוונא, דאי מיטרדי בקיום מצוות סוכה הוו מבטלי ממצוותם."

ב. הר"ן (יא ע"ב בדה"ר) **והאור זרוע** (סוכה רצט) חלקו וסברו, שכאשר אדם עוסק במצווה הוא פטור מקיום מצוות אחרות, גם אם יש באפשרותו לקיימן. את קושיית התוספות, שאם כן אדם שלובש ציצית יפטור ממצוות כל חייו דחו, שרק כאשר אדם **עוסק** במצווה הוא פטור מהמצווה, אך כאשר הוא כבר לבוש ציצית או תפילין הוא כבר לא עוסק במצווה.

ראייה לדבריהם הביאו מגמרא במסכת סוכה (י ע"ב) הכותבת, שרב חסדא ורבה בר רב הונא לא התנגדו לכך שרב נחמן הושיב אותם בסוכה פסולה, שהרי הם היו בדרך לקבל פני רבם ועוסק במצווה פטור מאחרת. והרי במקרה זה לא היה קושי לתקן את הסוכה, ומוכח שגם כאשר יש אפשרות לקיים את שתי המצוות כאחד אין חובה בכך. ראייה נוספת הביאו מהגמרא במסכת ברכות (יד ע"א) הכותבת, שהחופר קבר למת פטור מקריאת שמע למרות שמדי פעם הוא נח ויוכל לקרוא באותו הזמן. ובלשון הר"ן:

"העלו בתוספות דלא פטירי אלא היכא שאם יקיימו מצות סוכה יבטלו ממצותיהן. ולא נראה לומר כן, דפשטא דמילתא לא משמע כן. והכי נמי אמרינן בגמרא דאיקלעו לבי ריש גלותא והושיבם רב נחמן בסוכה פסולה, ואמרי ליה אנן שלוחי מצווה. ולא משמע שהיו מפגרים מראיית רבן ברגל, אם היו מהדרי למגנא (= הולכים לישון) בסוכה כשרה."

ג. הריטב"א (ד"ה מתניתין) בגישה שלישית כתב, שאמנם הלכה כתוספות, שכל שבאפשרותו לקיים שתי מצוות בו זמנית עליו לקיימן. אך בעוד שהתוספות כתבו שהעוסק במצווה פטור ממצווה אחרת, הריטב"א כתב, שהמתפנה לקיים מצווה אחרת (אפילו גדולה יותר) בעודו עסוק במצווה עובר על איסור, כיוון שהמצווה השנייה כרגע איננה מצווה אלא רשות.

בטעם דבריו ביאר, שכיוון שבמקום האפשר יש לקיים גם מצווה נוספת (כי כאמור הוא סובר כתוספות), אם כן מה באה הגמרא לחדש? והרי וודאי שכאשר אדם עוסק במצווה אחת ואין באפשרותו לקיים אחרת הוא פטור ממנה! אלא וודאי שכוונתה לחדש, שאסור לקיים מצווה אחרת בזמן שעוסקים במצווה, גם אם היא גדולה וחשובה יותר מהמצווה שכרגע עוסקים בה.

להלכה

להלכה פסקו **השולחן ערוך והרמ"א** (או"ח לח, ח) כדעת הר"ן, שהעוסק במצווה פטור ממצוות אחרות באותו הרגע, ומשום כך כותבי תפילין ומזוזות פטורים מקריאת שמע ותפילה. בטעם הדבר שפסקו כמותו למרות שבדרך כלל פוסקים כדעת הרא"ש והתוספות ביאר **הביאור הלכה** (ד"ה אס), שבמקרה זה יש לר"ן ראיות משמעותיות המחזקות את שיטתו.

אמנם סייג **הרמ"א** (שם), שגם כאשר הר"ן כתב שהעוסק במצווה פטור ממצווה אחרת אפילו כאשר באפשרותו לקיים את שתיהן, כוונתו רק למקרה בו יש בעשיית המצווה האחרת טורח (ואפילו מעט), כמו למשל הליכה לסוכה כשרה או תיקונה כאשר אדם הולך לקבל את פני רבו. אבל כאשר אין כלל וכלל טורח, גם לשיטתו יש לקיים את שתי המצוות.

השלמת תפילה

כשהגמרא מביאה את דין עוסק במצווה פטור מהמצווה, היא דנה במצוות שזמן עובר כמו שינה בסוכה והקרבת קרבן פסח.

אולם כפי שראינו בעבר (תזריע שנה ב'), כאשר אדם מחמיץ תפילה, עליו להתפלל את התפילה הבאה פעמיים. דנו האחרונים, האם במקרה זה חובה עליו להשלים, או שכיוון שעסק במצווה בשעת התפילה הוא נפטר ממנה לגמרי:

א. השולחן ערוך (יו"ד שמא, ב) פסק, שבמקרה בו מת לאדם אחד מקרוביו, ולא הספיקו לקבור את המת ועבר זמן התפילה - אין הוא צריך לאחר מכן להתפלל את התפילה הבאה פעמיים. בטעם הדבר נימק, שכיוון שאונן (דהיינו מי שעדיין לא קברו את מתו) פטור מהמצוות, הוא לא היה חייב כלל בתפילה ולכן אין צורך להשלימה.

בעקבות כך נקטו **הדרישה** (שם, ה), **המגן אברהם והמשנה ברורה** (או"ח צג, ח), שאם אדם עסק בצרכי ציבור ועבר זמן התפילה, לאחר שסיים את עסקיו פטור מלהתפלל תפילה נוספת, כיוון שעשיית צרכי ציבור נחשבת כדבר מצווה. וכשם שאונן פטור מהמצוות ולא צריך להשלים אחר כך תפילה, כך עוסק במצווה פטור מהמצוות ולא צריך להשלים. ובלשון הדרישה:

"מכאן היה נראה דהוא הדין להעוסקים בצרכי ציבור וכיוצא בו בזמן התפילה שפטור מלהתפלל, וכמו שכתב רבינו באורח חיים סוף סימן צ"ג, ומתוך העסק עבר זמן אותה תפילה שגם כן אינו צריך להשלימה בזמן תפילה שאחריה להתפלל שנים אחת לתשלומין, כיון שגם כן בזמן העסק היה פטור מתפילה כמו באבלות דהכא."

ב. **הט"ז** (יו"ד שם, ה) חלק על הדרישה וכתב, שיש לחלק בין עוסק במצווה לאונן. אונן אינו מתפלל מפני שהתורה קבעה שאינו יכול להתפלל, משום כך הוא נחשב פטור מתפילה ואינו צריך להתפלל תשלומין. לעומת זאת העוסק במצווה יכול להתפלל, ורק טרדת המצווה מונעת ממנו, משום כך הוא נחשב רק אנוס, ואנוס אינו נפטר מתפילת תשלומין.

ראייה שאנוס חייב בתפילת תשלומין הביא **מתרומת הדשן** (ס' ה') שכתב, שבמקרה בו אדם היה טרוד אצל הפקיד לפרוע חוב ומשום כך לא התפלל, הוא חייב בתפילת תשלומין. בטעם הדבר נימק, שעל אף שמחמת אנוס מוצדק לא יכול היה להתפלל, מכל מקום אנוס אינו פטור, ולכן עליו להתפלל תשלומין - והוא הדין לעוסק במצווה שנחשב אנוס.

ברכה במצב פטור

כפי שראינו לעיל, הריטב"א סובר שכאשר אדם מקיים מצווה אחת אסור לו לקיים מצווה אחרת. להלכה לא נפסק כמותו, ועל אף שכאשר אדם מקיים מצווה אחת הוא פטור מהשנייה, מכל מקום במקרה בו בחר לקיימה יצא ידי חובה (ולכן לדעת הט"ז, במקרה בו התפלל, לא יצטרך להתפלל תשלומין בתפילה הבאה). דנו הפוסקים, האם יש לו לברך על עשיית מצווה זו:

א. **המאירי** (צו"ע"א ד"ה כבר) סבר, שבמקרה בו הוא מקיימה עליו לברך. בטעם הדבר נימק, שבניגוד לאשה שמקיימת מצוות עשה שהזמן גרמא שאינה חייבת בה והמצווה איננה שייכת לה ומשום כך אין לה לברך (שכן היא לא יכולה לומר 'וציוונו'), כאשר אדם פטור ממצווה אחרת באופן עקרוני הוא מחוייב בה, אלא שכרגע הוא פטור, ואם יחליט לקיימה יוכל לברך.

ב. **המשנה ברורה** (שער הציון תעה, לט) לעומת זאת, הסתפק האם אכן ניתן לברך. בביאור הספק ביאר, שלמרות שהוא יוצא ידי חובה עדיין ייתכן שהמצווה נשארת במעמד רשות, משום כך לא שייך לומר 'אשר קידשנו במצוותיו וציוונו'.

עוסק בלימוד תורה

עד כה ראינו כדבר פשוט, שהעוסק במצווה פטור מהמצווה. בניגוד לכך כותבת הגמרא במסכת מועד קטן (ט ע"ב), שאדם העוסק בלימוד תורה ומזדמנת לידו מצווה שאינה יכולה להתבצע על ידי אחרים (לדוגמא הנחת תפילין) עליו לבצעה. בביאור הטעם שבלמוד תורה לא נאמר הכלל שהעוסק במצווה פטור מאחרת, נאמרו מספר אפשרויות:

א. **הברכי יוסף** (או"ח לח ד"ה ואפשר ליישב) כתב, שהכלל 'עוסק במצווה פטור מהמצווה', לא מתקיים במקרה בו ייתכן מצב שבו אדם כל חייו יהיה נחשב כעוסק במצווה שפטור מהמצווה. כיוון שמצוות תלמוד תורה רובצת על האדם כל שעה ושעה שבאפשרותו ללמוד, במקרה בו אדם אכן ינצל את זמנו יוצר מצב שלא יקיים מצוות לעולם, וזה לא אפשרי ולא מתקבל על הדעת.

חיזוק לדבריו הביא **מפסק השולחן ערוך** (שם, ח) שנקט, שכותבי תפילין ומזוזות, למרות שהם נחשבים עוסקים במצווה (בהנחה שגם המצווה מהווה שיקול מבחינתם ולא רק השכר) - חייבים בקריאת שמע ותפילה. ומדוע? הרי הם פטורים משאר המצוות! אלא מפני שכל זמנם הם עוסקים בכתיבה, לא ייתכן שייפטרו מכל המצווה לעולם. ובלשונו:

"ואולם בתלמוד תורה וכותבי סת"ם הן הנה היו תמידין כסדרן, ולעולם בעת שהם פנויים מצורכי גופם עסקי בהו, אשר פיהם דברה תורה והיד כותבת סת"ם, ובהני אי פטרינן להו ממצוה אחרת נמצא כי לעולם פטורין מכל המצוות, ולא משכחת שיקיימו שום מצוה, וכגון זו לא אמרו העוסק במצוה פטור מן המצווה."

על בסיס דבריו כתב **הרב אשר וייס** (מצוות עשה שהזמן גרמא) לרופאים, שעל אף שכאשר הם בניתוח וכדומה בוודאי שהם פטורים מקריאת שמע ותפילה, מכל מקום עליהם לחשב את זמנם כדי שיוכלו לקיים מצוות אלו, שאם לא כך יוצר מצב שלעולם לא יקיימו אותן מדין עוסק במצווה שפטור מהמצווה.

ב. **המאירי** (מועד קטן שם ד"ה אע"פ) בגישה שונה כתב, שכיוון שעיקר מטרת לימוד התורה היא לדעת כיצד לקיים מצוות, כאשר האדם נתקל במצווה שרק הוא יכול לעשותה, לא ייתכן שייבטל ממנה בשביל הלימוד, שכן בכך מתבטלת עיקר מטרת הלימוד (עיין בדף לפרשת בחוקתי שנה א')¹.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...²

¹ האם העוסק במצווה מדרבנן פטור ממצווה מדאורייתא? **המגן אברהם** (עב, ד) כתב, שכאשר עוסקים בלנחם את המת פטורים מקריאת שמע, למרות שניחום המת הוא מצווה מדרבנן. הסברא בכך, שגם מצווה דרבנן היא רצון ה', ולכן העוסק בה פטור ממצוות אחרות. **הפרי מגדים** (שם) חלק וסבר שלא מבטלים מצווה דאורייתא בשביל מצווה מדרבנן, וכנראה שהבין שאל מול מצווה דאורייתא, מצווה מדרבנן היא כעין רשות.

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com